

УДК 343.915 : 343/976 + 351.761.3

Кротюк А. М., здобувач кафедри кримінології
та кримінально-виконавчого права НАВС

Вивчення кримінологічної характеристики особи наркозлочинця в умовах великого міста

У статті розкривається актуальність дослідження проблеми кримінологічної характеристики особи, яка схильна до вчинення злочинів пов'язаних з незаконним обігом наркотичних речовин в умовах великого міста. Проаналізовані погляди вчених на питання системи складових особи злочинця та визначена найбільш оптимальна. Детально проаналізовані соціально-демографічні, соціально-рольові, кримінально-правові та морально-психологічні ознаки особи наркозлочинця.

Ключові слова. Наркотики, велике місто, кримінологічні ознаки, засуджений, запобігання незаконного обігу наркотиків.

В статье раскрывается актуальность исследования проблемы криминологической характеристики личности, склонной к совершению преступлений, связанных с незаконным оборотом наркотических веществ в условиях большого города. Проанализированы взгляды ученых на вопросы системы составляющих личности преступника и определена наиболее оптимальная. Подробно проанализированы социально-демографические, социально-ролевые, уголовно-правовые и морально-психологические признаки личности наркопреступников.

Ключевые слова. Наркотики, большой город, криминологические признаки, осуждённый, предупреждение незаконного оборота наркотиков.

The article studies the criminological characteristics of a person, who is disposed to illegal drug trafficking acts under urban conditions. The author analyzes scientists' opinions and ideas about the system of criminal personality elements and determines the most optimal. A detailed analysis of socio-demographic, social, criminal, moral and psychological dimensions of the drug-dependent offenders' personality is given.

Key words. Drugs, under urban conditions, criminological characteristics, convicted, drug trafficking prevention.

Актуальність теми. Діяльність щодо запобігання незаконному обігу наркотиків в умовах великого міста потребує з'ясування кримінологічної характеристики вказаних діянь, однією з головних складових якої є вивчення кримінологічних ознак осіб, які схильні до вчинення злочинів, пов'язаних з незаконним обігом наркотиків в умовах великого міста, так як стан і негативні тенденції наркозлочинів багато в чому визначаються особливостями особи наркозлочинця.

Дослідженням особливостей особи, яка вчиняє злочини пов'язані з незаконним обігом наркотиків займалися відомі українські вчені-кримінологи, серед яких важливі аналітичні здобутки і практичні рекомендації в цій галузі належать сучасним правникам, зокрема, Ю. М. Антоняну, О. М. Бандурці, В. В. Василевичу, А. І. Долговій, О. М. Джужі, Т. Л. Кальченко, Ю. Ф. Іванову, В. Г. Пшеничному, М. П. Легецькому, С. М. Корецькому, Я. М. Квіткці, М.С. Хруппі, Д. Й. Никифорчуку, О. М. Стрільціву та іншим [1, 2, 3, 4, 5].

Водночас, проблематика запобігання наркозлочинності в умовах великого міста, поки що досліджена недостатнім чином. У більшості сучасних наукових праць кримінологічні засади запобігання наркозлочинності досліджуються не враховуючи геодемографічні особливості великого міста, хоч зазначені питання мають важливе наукове й практичне значення. Саме тому комплексне дослідження особи злочинця, який вчиняє злочин, пов'язаний з незаконним обігом наркотиків у великих містах, крізь

призму сучасних реалій, з урахуванням досягнень вітчизняної науки, на основі узагальнення правозастосовної практики, вбачається необхідним, актуальним і своєчасним.

Метою даної статті є спроба визначення особливостей структури осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотиків у великому місті, та встановлення їх кримінологічних ознак, на підставі аналізу сучасних кримінологічних теорій та результатів проведених автором кримінологічних досліджень.

У кримінологічних дослідженнях категорія особистості посідає одне з провідних місць, адже одним з основних елементів кримінології як науки, беззаперечно є особа злочинця (правопорушника). Без вивчення особистості неможливо визначити причини злочинності та методи боротьби з нею [1, С. 95]. Вивчення особистості злочинця повинно лежати в основі діяльності щодо запобігання злочинності [2, С. 100]. Не зважаючи на різні підходи до визначення особи злочинця, всіх авторів об'єднує думка про особу злочинця як цілісну систему, сукупність біологічних та соціальних факторів, хоча і в різному їх співвідношенні [3, С. 293]. Зміст і значення цих елементів, їх співвідношення і взаємодія між собою за певних об'єктивних умов можуть зорієнтувати особи на вибір злочинного варіанта поведінки [4, С. 98].

Слушною, на нашу точку зору, є думка Н. Ф. Кузнєцової, яка вважає, що особа людини складається з трьох основних підсистем: 1) соціальний статус особи, тобто належність особи до того або іншого класу (соціального прошарку) і групи з соціально-демографічною характеристикою (стать, вік, освіта, сімейний стан тощо); 2) соціальні функції (ролі) особи, що включають сукупність видів діяльності особи як громадянина, члена трудового колективу, сім'янина тощо; 3) етично-психологічна характеристика, яка відображає ставлення особи до соціальних цінностей і виконуваних соціальних функцій.

Особа характеризується: суспільною психологією (ставлення до суспільства, держави, ідеологічний і політичний світогляд тощо), що проявляється в суспільній діяльності; трудовою психологією (ставлення до праці), що проявляється в професійній діяльності; побутовою психологією (ставлення до сім'ї, дозвілля) і відповідною поведінкою; правовою психологією (ставлення до закону, правопорядку, правоохоронних органів) і адекватними для неї вчинками; нарешті, психологією «Я» (самооцінка, «самозвеличання») [5, с. 117].

До соціально-демографічних ознак можна віднести соціальне походження, соціальний стан, професію, спеціальність, матеріальне становище, житлові умови, дані про сімейний стан.

Кримінально-правові ознаки особи злочинця включають, на нашу точку зору, дані про закінчений злочин, про його мотиви і характер, про минулі судимості, про одноосібний або груповий характер злочинної діяльності, про роль в ній (організатор або рядовий співучасник).

Соціальні зв'язки характеризують приналежність злочинця до певних соціальних груп, його взаємини і взаємодію з іншими людьми (друзі, знайомі, коло спілкування), установами і організаціями (партійність, членство в різного роду неформальних об'єднаннях), в сімейній, професійній (навчальній), побутовій сферах людської життєдіяльності.

До етичних властивостей особи відносяться моральні принципи, погляди, переконання, оцінки, життєві очікування і прагнення, ціннісні орієнтації індивіда.

Психологічні ознаки включають інтелектуальні, вольові і емоційні характеристики

особи. До даної категорії також відносяться особливості характеру, темпераменту, здібностей, а так само й інші психічні властивості і стани індивіда.

Біофізіологічні характеристики об'єднують такі ознаки як стать, вік, особливості фізичної конституції, стан здоров'я та інші.

До подібних поглядів на складові особи злочинця дійшли в своїх працях А. Ф. Зелінський, які зазначають, що особа складається з чотирьох підструктур, що відрізняються одна від одної соціальною особових властивостей: спрямованістю особи, тобто системою установок (диспозицій) особи; підструктури досвіду (знання, уміння, навички, звички); силою і особливістю протікання інтелектуальних, вольових і емоційних процесів; біологічно обумовлених властивостей – темперамент, завдатки, здібності, обдарованості [6, с. 97]. Зазначену структуру вони схематично відображають у вигляді чотирьох розташованих один над одним прошарків одного цілого. Спрямованість особи, від якої залежить вибір лінії поведінки («невипадкової послідовності вчинків»), – верхній прошарок, в основному, соціально обумовлений. Під ним у вказаному вище порядку розташовуються інші, в яких в різних поєднаннях об'єднуються соціальні і біологічні початки [6, с. 53; 7, с. 58].

Досліджуючи питання ознак наркозлочинця в умовах великого міста слід зазначити, що питання характеристики зазначеної групи базуються на ґрунтовних загальних дослідженнях особи злочинця, деякі приклади з яких ми навели вище. Проте ми вважаємо, що з точки зору повноти та оптимальності, в нашому дослідженні, доцільно використовувати класифікацію, запропоновану представниками Київської кримінологічної школи. Так, О. М. Джужа, Ю. Ф. Іванов, В. С. Батиргарєєва та інші автори наводять наступну класифікацію ознак особи злочинця: соціально-демографічні ознаки, соціально-рольові ознаки, кримінально-правові ознаки, морально-психологічні ознаки [8, с. 132; 9, с. 87-92; 10, с. 67 -68].

Проведені дослідження представниками Національної академії внутрішніх справ, а саме її складового підрозділу наукової лабораторії з проблем кримінальної міліції навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та кримінальної міліції та проведені нами опитування співробітників установ виконання покарань Державної пенітенціарної служби України дали змогу визначити кримінологічні ознаки осіб, які вчиняють злочини пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин в умовах великого міста [11, с.71-77]. Розглянемо їх більш детально.

1. Соціально-демографічні ознаки: стать, вік, освіта, наявність професії, соціальних зв'язків, матеріальне становище.

Споживачі наркотиків становлять певний резерв для поповнення рядів наркозлочинців, а найчастіше й самі беруть участь у незаконному придбанні, зберіганні, перевезенні та навіть збуті заборонених речовин. Аналіз статистичних даних МВС України засвідчує, що з 151 676 осіб, які допускають немедичне вживання наркотиків та перебували на обліках ОВС у 2012 році: – 78,1% від загальної кількості – складають міські жителі, а серед неповнолітніх – 75,6%; – 15,4% – жінки; 3'8%, визначеної групи, навчаються (з яких 531 – учні шкіл, 4360 – учні професійно-технічних навчальних закладів, 883 – студенти, курсанти вищих навчальних закладів). З числа наркоспоживачів, які навчаються, 7,8 % складають неповнолітні; 70,9% які не працюють та ніде не навчаються; 1,3% – знаходилась на примусовому лікуванні.

Варто відзначити, що згідно офіційно проведених розрахунків, кількість осіб, які вчинили злочини, пов'язані з наркотиками з року у рік майже стабільна, переважна

більшість це особи, які не працюють і не навчаються (майже 72%); робітники (більше 5%); службовці (0,1%); інші (12,9%). Також варто відзначити, що це молоді люди віком від 18-28 років (41,3%); від 14-17 років (2,2%). У переважній більшості такі злочини вчиняють громадяни України, росіяни, білоруси, молдовани (тобто жителі країн СНД) [12].

Аналіз зміни вікової структури виявлених осіб, які вчинили злочини, пов'язані з наркотиками, засвідчив, що на фоні загального зростання їх кількості, спостерігається тенденція зменшення частки виявлених осіб віком 14-17 років та частки виявлених осіб віком 18-28 років, в той час як зросла частка виявлених осіб інших вікових категорій.

Викликає занепокоєння той факт, що серед виявлених осіб, які вчинили злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин, на фоні сталої загальної кількості таких осіб спостерігається збільшення частки раніше судимих осіб, у переважній більшості за злочини у цій сфері (20%).

В свою чергу проведені дослідження дають можливість визначити особливості соціально-демографічних характеристик осіб, які відбувають покарання в кримінально-виконавчих установах закритого типу за вчинення злочинів, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин в умовах великого міста. Так це переважно чоловіки (88%) у віці від 25-40 років (58%), дещо менша за кількістю вікова група 18-25 років (36%). За освітою це особи які мають середню (41%) або середньо-спеціальну освіту (36%). Проживає ця категорія, як правило, в містах (75%), приблизно (37%) це жителі великих міст. За громадянством це переважно громадяни України (80%), які мають середній (46%) або низький рівень (54%) матеріальне забезпечення, як правило це неодружені особи (48%).

2. Соціально-рольові ознаки, які характеризують становище особи в ієрархії засуджених, формальних та малих неформальних групах.

Особи які вчиняють злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин, в умовах великого міста, як правило не можуть знайти соціальне місце в середовищі і ведуть асоціальний спосіб життя, що підтверджують статистичні дані, які зазначають, що серед зазначеної категорії осіб переважають особи без постійного місця роботи (70%), іноді це особи, які працюють за робітничими професіями.

Досліджуючи питання соціально-рольової характеристики необхідно, на нашу точку зору, приділяти більш значну увагу становищу особи в малих формальних та неформальних групах, що на точку зору є необхідною умовою при прогнозуванні індивідуальної злочинної поведінки даної категорії осіб.

Дослідивши соціально-рольові характеристики осіб, які вчиняють злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин в умовах великого міста автори навчального посібника «Протидія незаконному обігу наркотичних засобів» виділяють таку структуру учасників злочинних груп, які вчиняють злочини у сфері незаконного обігу наркотичних речовин, а саме: особи, що володіють великими матеріальними ресурсами, зв'язками у злочинному світі, що є, як правило, раніше засудженими. У цю групу входять також розповсюджувачі (оптовики, перекупники, роздрібні збувальники); виготовлювачі, перевізники; розкрадачі наркотиків; власники наркопритонів; особи, що схиляють до вживання наркотиків інших громадян. В свою чергу вони також визначили особливості характеристик членів злочинних груп, що вчиняють злочини пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин. До них вони відносять: відносно молодий вік (63% – до 29 років, з них 45% – до 24 років, старше 40 років – 7%); негативне

ставлення значної кількості збувачів наркотиків до праці або навчання; наявність злочинного досвіду (раніше судимими були 41%, в т.ч. 16% — за злочини, пов'язані з наркотиками); наявність серед членів таких груп осіб, які вживають наркотики (85%, з них лише 30% перебували на обліку в ОВС як споживачі); достатньо велика чисельність жінок (особливо серед осіб циганської національності, з яких складаються родинні групи, що займаються незаконною заготівлею і збутом наркотиків) [13].

Дослідження соціально-рольової характеристики не можна вважати повною без врахування характеристики таких осіб, під час відбування кримінального покарання. Так в середовищі засуджених, в переважній більшості, це особи, які відносяться до загальної маси засуджених (45%), невелика їх кількість іде на співпрацю з адміністрацією кримінально-виконавчих установ закритого типу (17%), невеликий відсоток такої категорії користується повагою в середовищі засуджених та входять до малих неформальних груп засуджених з негативною спрямованістю (11 та 8 %).

3. Кримінально-правові ознаки, які слід розглядати за такими показниками: мотиви злочину, характер та спрямованість посягань, одноосібний чи груповий характер злочинної діяльності, рядова чи організуюча роль при груповому злочинному посяганні, стаття Кримінального кодексу України.

Досліджуючи цю ознаку слід зазначити, що з 151 676 осіб які вчинили злочини пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин у 2012 році, 42,5% (64 404 особи) були раніше судимі за вчинення різних видів злочинів (з яких 224 — неповнолітні), у т.ч. 48531 — за вчинення злочинів у сфері обігу наркотиків (з яких 126 — неповнолітні); 2,1% (3 185 осіб) взято під адміністративним наглядом ОВС.

Кримінально-правові ознаки осіб, щодо яких застосовано покарання у виді позбавлення визначають, що характер злочинної поведінки категорії осіб, яка досліджується, в переважній більшості одноособовий; злочини вчиняються особами, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі (62%); вони засуджені за вчинення злочинів середньої тяжкості (51%), рідше за вчинення тяжких злочинів (31%). Цікавими є дані, що частіше за все повторно вчиняють злочини, пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин у великому місті особи протягом 2- років, після звільнення з виправних колоній і 21% в перші 6 місяців після звільнення.

4. Морально-психологічні ознаки. До них слід віднести: світогляд, ціннісні орієнтації, інтелектуальні ознаки, емоційні особливості, вольові ознаки, психічні аномалії, рівень потреб. Дослідження вказують, що особи з поглядами на задоволення своїх потреб шляхом вчинення незаконних дій, та з негативним відношенням до виконання своїх соціальних та громадських обов'язків, з низьким рівнем розумового розвитку, з низьким обсягом знань, за темпераментом, частіше сангвінік, рідше холерик або флегматик, частіше за все вони не вміють регулювати свою поведінку та приймати правильні рішення.

Якості висновку слід зазначити, що вивчення особистості злочинця має бути покладене в основу запобігання злочинності шляхом впливу на її індивідуальні фактори. Належним чином спланувати цю діяльність можна тільки на підставі прогнозування індивідуальної злочинної поведінки, яка надасть можливість обрати найбільш дієві заходи впливу до певної класифікаційної групи. Як видно з наведених ними характеристик, груп осіб, які вчиняють злочини пов'язані з незаконним обігом наркотичних речовин в умовах великого міста декілька і індивідуально-запобіжна діяльність повинна розроблятися з урахуванням їх соціально-демографічних, соціально-рольових та морально-психологічних особливостей.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Колб О. Соціально-біологічний аспект вивчення засуджених до покарань, не пов'язаних з позбавленням волі / О. Колб, В. Ткачук // Право України. — 2006. — № 6. — С. 94–97.
2. Будз В. Визначення поняття особистості жінки — рецидивістки: деякі проблеми / В. Будз // Право України. — 2006. — № 10. — С. 100–105.
3. Шалгунова С. А. Дослідження особи злочинця в кримінології / С. А. Шалгунова // Науковий вісник Юридичної академії МВС. — 2005. — № 4. — С. 291–296
4. Мельничук В. Кримінологічна характеристика соціально — психологічних ознак особистості злочинця / В. Мельничук // Юридична Україна. — 2008. — № 11. — С. 97–102.
5. Кримінологія / под ред. Н. Ф. Кузнецовой, Г. М. Миньковского. — М. : БЕК, 1998. — 318 с.
6. Зелинский А. Ф. Кримінологія : курс лекцій / А. Ф. Зелинский. — Х. : Прапор, 1996. — 260 с.
7. Скоков С. І. Особливості вивчення особистості рецидивістки та попередження повторної злочинності / С. І. Скоков // Проблеми пенітенціарної теорії і практики. Щорічний бюлетень Київського інституту внутрішніх справ. — 1998. — № 1. — С. 55–60.
8. Кримінологія: загальна частина : навч. посіб. / за заг. ред. О. М. Джужа. — К. : Юрінком Інтер, 2001. — 384 с.
9. Кримінологія : навч. посібн. / Ю. Ф. Іванов, О. М. Джужа. — К. : Вид. Паливода А.В., 2006. — 264 с.
10. Батиргарєєва В. С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло / В. С. Батиргарєєва. — Х. : Одісей, 2003. — 256 с.
11. Антинаркотична профілактика [Текст] : навч. посіб. / [Черней В. В., Стрільців О. М. Рясук Е. В. та ін.]; за ред. В.В. Чернея. — К., 2013. — 200 с.
12. Експрес-аналіз : Про стан злочинності в Україні за 2008 рік — К. : ДІТ МВС України, 2009 рік. — Лист 8 — 1.
13. Протидія незаконному обігу наркотичних засобів [Текст] : навч. посіб. / [О. М. Джужа, Д. Й. Никифорчук, О. М. Стрільців та ін.]; за ред. проф. О. М. Джужа. — К. : Нац. акад. внутр. справ, 2011. — 312 с.

